

УДК159.9

Любов Макарова,
г. Донецьк

ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

Раскрываются теоретические аспекты формирования этнической идентичности как необходимого условия успешной социализации личности. Подается также определение этнической идентичности, ее особенностей и составляющих. Приводятся данные эмпирического исследования особенностей самосознания студенческой молодежи, которая отождествляет себя с украинской и русской этническими общностями и проживает в Восточном и Южном регионах Украины. Делаются выводы о сходных особенностях Я-концепции студентов-украинцев и студентов-русских Восточного и Южного регионов Украины.

Ключевые слова: самосознание, Я-концепция, самооценка, идентичность, этническая идентичность.

The theoretical aspects of forming of ethnic identity open up as a necessary condition of successful socialization of personality. Determination of ethnic identity, its features and constituents is given also. Cited data empiric research of features of consciousness of student young people which attributed itself to Russian and Ukrainian ethnic communities and lives in the East and South regions of Ukraine. Drawn conclusion about the similar features of I-conception of Students-Ukrainians and Students-Russians of the East and South regions of Ukraine.

Key words: consciousness, I-conception, self-appraisal, identity, ethnic identity.

Соціалізація сучасної української молоді протікає у непростих і унікальних умовах, пов'язаних з: трансформацією пострадянського суспільства, що супроводиться процесами аномії, інституційних дефіцитів, поглибленням соціально-економічної нерівності; кризою основних інститутів соціалізації – сім'ї, школи, ВНЗ, трудового колективу, армії; зміною основної моделі соціалізації; зростанням ролі ЗМІ у сучасних суспільствах; ситуацією «революції домагань» молодих людей, що почалася в середині 1980-х років і в сучасних умовах породжує глибоку фрустрацію і депривацію.

Становлення індивідуального буття людини, формування ідентичності не може початися без функціонування механізму ідентифікації. Кожна людина ідентифікує себе з певними статтю, професією, національністю, культурою, різноманітними соціальними ролями тощо. При цьому етнокультурна самоідентифікація, тобто свідоме ототожнення себе з певним етносом, як носієм культури, є однією з давніх і стійких форм визначеності в цілях задоволення фундаментальної потреби людини у власній спроможності.

Формування самоідентифікації залежить від ступеню вираженості та інтенсивності впливу на особистість реальних компонентів етнічного світу в ході її соціалізації. Цен-

тральним у цьому процесі є засвоєння способів взаємин з етнічним світом, за допомогою яких дитина привласнює етнічні значення і сенси етнокультурного середовища, а, відповідно, набір етнокультурних засобів свого народу.

У сучасній Україні, в умовах глобальних змін у суспільстві, послаблюється вплив традиційних соціальних інститутів на процес етнокультурної самоідентифікації особистості. Особисті контакти між людьми більше замінюються контактами, опосередкованими засобами комунікації, формуванням ціннісних орієнтацій підростаючого покоління, впливом засобів масової інформації.

Це веде до нездатності або утруднення для особистості ідентифікувати себе в етнокультурному плані, позбавляє її можливості адаптуватися до вимог групового та індивідуального існування.

Зарубіжні та вітчизняні вчені (П. Веракса, О. Дьяченко, В. Хотинець, Е. Еріксон) в своїх працях визначають проблеми взаємозв'язку процесу розвитку дитини з етнокультурним середовищем, відзначають загальні психічні та соціальні закономірності стосунків дитини із зовнішнім світом, виявляють етапи формування етнічності та етнокультурної самоідентифікації тощо.

Методологічну основу дослідження склали: 1) ідеї гетеро-хронності і поліфакторної обумовленості розвитку (Д. Бюлер, С. Рубінштейн, П. Якобсон, Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв); 2) теорії мотивації і мотивів поведінки діяльності (Б. Ломов, П. Якобсон, В. Асєєв, В. Леонтьєв, Е. Гльїн, А. Маслоу); 3) психологічні теорії творчості і творчої активності (З. Фрейд, К. Юнг, А. Маслоу, Д. Богоявленська, Я. Пономарьов, А. Isen, Е. Куруленко, R. Sternberg, Р. Мілгрем і Е. Гонг); 4) положення про взаємозв'язок творчих активності, здібностей і мислення в структурі особистості (Я. Пономарьов, Е. Топалсе, А. Брушлінський, J. Guilford, В. Дружинін); 5) ідеї про культуру, як функціонально обумовлену структуру, що має в собі виражені механізми самозбереження і виконує адаптивні функції (С. Лурьє, Е. Маркарян); 6) ідеї про етнос, як соціальну і культурну спільність (Л. Гумільов, С. Лурьє, Е. Маркарян, С. Рібаков); 7) ідеї про етнокультурну ідентичність, як основу різних видів ідентичностей особистості (Е. Еріксон); 8) ідеї про етнокультурну самоідентифікацію, як складову частину етнічної свідомості (Ю. Бромлей, В. Хотинець) [1].

Метою нашого дослідження є визначення теоретико-методологічних засад етнічної ідентифікації у зарубіжній та вітчизняній науці, особливостей Я-концепції студентів Південного та Східного регіонів України. Дослідженнями встановлено, що етнокультурна самоідентифікація є ядром етнічної самосвідомості, яка розуміється як складне соціально-психологічне утворення, що існує як на груповому, так і на індивідуально-особистісному рівні (Ю. Бромлей, Л. Дробіжева, Д. Ліхачев, Г. Солдатова, В. Хотинець).

Під етнокультурною самоідентифікацією ми розуміємо свідоме ототожнення себе з певним етносом, відтворення і включення особистістю у внутрішній світ зразків і цінностей, вироблені і характерні для певної спільності і багато в чому є унікальними і специфічними. Етнокультурна самоідентифікація особистості виступає, як механізм прояву і розвитку етнічності.

У дослідженнях Н. Попової визначаються дві стадії формування етнокультурної самоідентифікації. На *першій* стадії засвоюються поширені, життєво необхідні навички, потрібні для нормального соціокультурного життя особистості. Формування етнічної самоідентифікації відбувається за принципом: «Я такий же, як оточуючі». На *другій* – формується усвідомлене відношення до свого етносу, конструюється етнічний світогляд, етнічна самоідентифікація формується за принципом: «Я – представник свого народу» [27]. У працях підкреслюється, що етнокультурна самоідентифікація особистості є поєднанням діяльнісного, емоційного і когнітивного компонентів. Присутність емоційно-оцінного аспекту привносить різну спрямованість процесу етнокультурної самоідентифікації, що може формуватися, як нормальна (адекватна), або гіперпозитивна або негативна [там же].

З точки зору розвитку психіки, рання юність – час важливих і принциповіших змін, причому, більшість психологів сходяться на тому, що серйозні зміни відбуваються у сфері розвитку самосвідомості і ідентичності (С. Виготський, В. Казанська, К. Поліванова, Д. Шеффер, Е. Еріксон тощо).

Студентство – це особлива соціальна група, яка формується з різних соціальних утворень суспільства і характеризується особливими умовами життя, праці, побуту, особливою суспільною поведінкою і психологією, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої діяльності у суспільному виробництві, науці і культурі є головним і єдиним заняттям.

Соціально значущою рисою студентства є також напружений пошук сенсу життя, прагнення до нових ідей. В силу недостатності життєвого досвіду, поверховості в оцінюванні явищ життя деякі студенти від справедливої критики переходять до критицизму і, навіть, нігілізму. Студентство є складовою частиною молоді, її специфічною групою, що характеризується особливими умовами життя, побуту і праці, суспільною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій. Тобто, студентство необхідно розглядати, як соціальну групу в системі ВНЗ, що має свою мету, специфічні особливості і готується до виконання соціальних ролей і функцій інтелігенції.

Дані досліджень показують, що студентський вік – це період відкриття внутрішнього світу, важливий етап розвитку, у тому числі і такого компонента самосвідомості особистості, як етнічна свідомість. У цьому віці етнічні настанови набувають стійкості, зміцнюється усвідомлення своєї етнічної приналежності, визначається мотивація вибору, остаточно формується етнічний світогляд.

Для визначення особливостей етнічної самоідентифікації студентської молоді та її зв'язку з процесом формування національної самосвідомості нами використовувались наступні методики діагностики: 1. Анкета визначення приналежності до певної етнічної спільноти. 2. Вербальна самооцінка особистості. 3. Методика А. Петровського на само-свідомість особистості. Випробуваному пропонувався список якостей особистості. Потрібно із запропонованого списку скласти п'ять рядків слів. Рядки повинні характеризувати наступні вислови про себе:

- 1) сьогоденне «я» (яким я вважаю себе в цей момент);
- 2) динамічне «я» (я поставив собі за мету яким стати);
- 3) ідеальне «я» (я знаю, яким я маю бути, виходячи із засвоєних моральних норм і зразків);
- 4) майбутнє «я» (яким, мені здається, я стаю);
- 5) «я», що представляється (яким я прагну здаватися іншим).

Студенти визначилися зі своєю етнічною приналежністю. Виявилось, що переважна кількість студентів ідентифікували себе з українською і російською спільнотами. Адже усвідомлення приналежності до певної етнічної групи надає їм психологічну безпеку і стабільність. У деяких студентів, що проживають у змішаному етнічному середовищі є визначеним етнонігілізм, їм байдужа приналежність до тієї чи іншої національності. Втрата етнічної ідентичності може призвести до негативних наслідків, наприклад, до втрати Я-образу («Я ніхто»); або – втрати зв'язку з певною культурою.

За результатами дослідження самооцінки студентів можна зробити висновок, що у Південному регіоні України українська і російська студентська молодь має низьку самооцінку (100%). Студенти вимогливі до себе, не пробачають собі жодної помилки. Свої можливості завжди занижують. Це призводить до невпевненості в собі і неможливості реалізувати власні здібності. Такі студенти не ставлять перед собою складних цілей, обмежуються вирішенням буденних завдань, критичні до себе.

Діагностика самосвідомості особистості (теперішнього Я) визначила наступні дані (див. табл.1).

Таблиця 1.

Кількісні показники «Теперішнього «Я» студентів-українців Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Чуйність	28
Обережність	6
Сентиментальність	14
Вразливість	14
Рішучість	13
Пристрасність	9
Завзятість	17
Гордість	3

Кількісні показники «Динамічного Я» студентів-українців пропонуються в таблиці 2.

Таблиця 2

Кількісні показники «Динамічного «Я» студентів-українців Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Рішучість	39
Стриманість	33
Чуйність	28

Кількісні показники «Майбутнього Я» студентів-українців показано у таблиці 3.

Таблиця 3

Кількісні показники «Майбутнього «Я» студентів-українців Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Рішучість	82
Гордість	18

Кількісні показники «Я, яким представляємось» студентів-українців Південного регіону надаються в таблиці 4.

Таблиця 4

Кількісні показники «Я, яким представляємось» студентів-українців Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Чуйність	32%
Сентиментальність	15
Стриманість	17
Гордість	26
Розкутість	10

В «Ідеальному Я» студентів-українців Південного регіону були визначені наступні дані (див. табл. 5):

Таблиця 5

Кількісні показники «Ідеального «Я» студентів-українців Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Гордість	76
Рішучість	16
Чуйність	8

Студенти-росіяни Південного регіону показали наступні особливості самосвідомості (теперішнє «Я») (див. табл. 6):

Таблиця 6

Кількісні показники «Теперішнього «Я» студентів-росіян Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Гордість	75
Рішучість	25

Як можна бачити з аналізу табличних даних, студенти-українці і студенти-росіяни Південного регіону України мають подібні особливості вираженості якостей «Теперішнього «Я».

Кількісні показники «Динамічного «Я» студентів-росіян Південного регіону представлені в таблиці 7.

Таблиця 7

Кількісні показники «Динамічного «Я» студентів-українців Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Рішучість	50
Чуйність	50

На підставі аналізу табличних даних можемо спостерігати подібні характеристики «Динамічного «Я» студентів-українців і студентів-росіян Південного регіону.

Результати діагностування «Майбутнього «Я» студентів-росіян Південного регіону надаються в таблиці 8.

Таблиця 8

Кількісні показники «Майбутнього «Я» студентів-росіян Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Відповідальність	50
Рішучість	25
Уважність	25

Аналіз табличних даних дає нам підставу визначити деякі схожі характеристики «Майбутнього «Я» студентів-українців і студентів-росіян Південного регіону.

Кількісні показники «Ідеального «Я» студентів-росіян Південного регіону надаються в таблиці 9.

Таблиця 9

Кількісні показники «Ідеального «Я» студентів-росіян Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Рішучість	75%
Гордість	25%

Як було зазначено в попередніх висновках, спостерігається схожість характеристик «Я-концепції» студентської молоді з російською та українською етнічною визначеністю.

Кількісні показники студентів-росіян Південного регіону за «Я, яким представляємось» внесено в таблицю 10.

Таблиця 10

Кількісні показники «Я, яким представляємось» студентів-росіян Південного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Розкутість	87
Сміливість	13

Можна визначити схожість деяких характеристик «Я-концепції» студентів-українців і студентів-росіян Південного регіону.

Особливості самосвідомості студентів-українців Східного регіону України надаються в таблиці 11.

Таблиця 11

Кількісні показники «Теперішнього «Я» студентів-українців Східного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Рішучість	39%
Завзятість	26%
Вразливість	9%
Чуйність	26%

Виходячи з аналізу табличних даних, спостерігається схожість характеристик «Я-концепції студентів-українців та студентів-росіян Східного та Південного регіонів.

У «Динамічному «Я» студентів-українців Східного регіону теж визначилися схожі з південними студентами характеристики (табл. 12)

Таблиця 12

Кількісні показники «Динамічного «Я» студентів-українців Східного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Рішучість	43
Раціональність	43
Чуйність	14

У «Майбутньому «Я» студенти-українці Сходу бачать себе з наступними якостями (табл.13):

Таблиця 13

Кількісні показники «Майбутнього «Я» студентів-українців Східного регіону

Характеристики	Результати у відсотках
Раціональність	70
Стриманість	30

За «Я, яким представляємось» схожих студентів-українців були отримані наступні (дані табл.14)

Таблиця 14

Кількісні показники «Я, яким представляємось» східних студентів-українців

Характеристики	Результати у відсотках
Рішучість	52
Стриманість	35
Раціональність	18

Як і в попередньому випадку, знов спостерігається схожість якостей, за якими студенти-українці Сходу хочуть, щоб їх вважали такими.

Кількісні показники «Ідеального «Я» українських студентів Східного регіону представлено в таблиці 15.

Таблиця 15

**Кількісні показники вираженості «Ідеального «Я» студентів-українців
Східного регіону**

Характеристики	Результати у відсотках
Чуйність	61
Рішучість	31
Завзятість	8

Виходячи з гіпотези нашого дослідження, визнали доцільним застосувати виборочний коефіцієнт конкордації та τ - Пірсона для визначення величини рангової кореляції між двома (і більше) вибірками.

Слабка внутрішньо групова кореляція і близькість центроїдів дозволяють зробити висновок про істотну схожість психологічних особливостей груп.

Таким чином, можна зробити висновок, що статистично значущих відмінностей між особливостями Я-концепції студентів-українців і студентів-росіян різних регіонів України не було визначено.

Отже, у процесі дослідження представлено теоретичне узагальнення і вирішено науково-практичне завдання визначення напрямків вивчення проблеми національної самосвідомості та етнічної ідентичності на підставі впровадження системного підходу.

Основні висновки і результати дослідження зводяться до наступного:

1. За результатами теоретичного аналізу можна констатувати, що національна самосвідомість, як складний процес, в рамках системного підходу виступає в нерозривній єдності.

2. Проведений аналіз етнологічних, психологічних, соціологічних і філософських досліджень доводить, що етнічна ідентичність є важливою цінністю людини, оскільки фіксація єдності інтересів особистості з інтересами її етнічної спільноти забезпечує самозбереження людини, як особистості, індивідуальності та сприяє реалізації потреби в самоствердженні і самовираженні.

3. Етнокультурна самоідентифікація особистості є поєднанням діяльнісного, емоційного і когнітивного компонентів.

4. Проблема національної самосвідомості та етнічної ідентичності є достатньо розробленою в психологічній літературі. Залишається недостатньо з'ясованим питання ролі етнічної ідентичності у формуванні національної самосвідомості студентської молоді з різних регіонів України.

5. Студенти Південного та Західного регіонів України, які вважають себе українцями, мають східні характеристики Я-концепції.

Використані літературні джерела

1. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. / Ю. В. Бромлей. – М., 1983. – 412 с.
2. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. / Ю. В. Бромлей. – М.: Наука, 1973. – 283 с.
3. Гальперин П. Я. Введение в психологию: Уч. пособие для вузов по гуманитарным специальностям. / П. Я. Гальперин. – 2-е изд. – М.: Университет, 2000. – 329 с.
4. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. / Л. Н. Гумилев. – М.: Айрис-пресс, 2001. – 532 с.
5. Зинченко В. П. От классической к органической психологии. / В. П. Зинченко // Вопросы психологии, 1996. – № 5 – С. 47–54.
6. Каган М. С. Системный подход и гуманитарное знание. / М. С. Каган. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991. – 383 с.
7. Кон И. С. Психология ранней юности. Книга для учителя. / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
8. Лебедева Н. М. Ценностно-мотивационная структура личности в русской культуре. / Н. М. Лебедева // Психологический журнал. – 2001. – Том 22. – № 3. – С. 26–36.
9. Левкович. В. П., Андрущак И. Б. Этноцентризм как социально-психологический феномен (на материале исследования этнических групп Узбекистана). /В. П. Левкович, И. Б. Андрущак // Психологический журнал, 1995. – Т. 16. – № 2. – С. 70-80.
10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность: Учеб. пособие для студентов вузов по специальности «Психология». /А. Н. Леонтьев. – М.: Смысл, 2004. – 345 с.
11. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии. /А. Н. Леонтьев. – М.: Смысл, 2001. – 527 с.
12. Лурье С. В. Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. / С. В. Лурье. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 445 с.
13. Лурье С.В. Психологическая антропология: история, современное состояние, перспективы: учебное пособие для вузов. / С.В. Лурье. – 2-е изд. – М.: Академический проект: Альма-Матер, 2005. – 622 с.
14. Мухина В. С. К проблеме социального развития ребенка. / В. С. Мухина // Психологический журнал, 1980. – Т. 1. – № 5. – С. 49–53.
15. Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука (логико-методологический анализ). /Э. С. Маркарян. – М.: Мысль, 1983. – 285 с.
16. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. /С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Литер: Питер-Принт, 2003. – 508 с.
17. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: учебное пособие [Текст] /С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2006. – 705 с.
18. Рыбаков С. Е. К вопросу о понятии «этнос»: философско-антропологический аспект. // Этнографическое обозрение /С. Е. Рыбаков. 1998. – № 5 – С. 5–14.
19. Рыбаков С. Е. Этничность и этнос. //Этнографическое обозрение/ С. Е. Рыбаков, 2003. – №3. – С. 3–12.

20. Селезнева Е. Н. Проблемы трансформации культурных ценностей в моделях образования и культурной политики. /Е. Н. Селезнева //Социально-гуманитарные знания, 2001. – №1. – С. 43–51.

21. Солдатова Г. У. Этническая идентичность и этнополитическая мобилизация. // Демократизация и образы национализма в Российской Федерации 90-х гг. /Г. У. Солдатова. – М.: Мысль, 1996. – С. 336–352.

22. Хотинец В. Ю. О содержании и соотношении понятий этническая самоидентификация и этническое самосознание. /В. Ю. Хотинец. – М.: СОЦИС, 1999. – № 9. – С. 56–61.

23. Хотинец В. Ю. Формирование этнического самосознания студентов в процессе обучения в вузе. /В. Ю. Хотинец // Вопросы психологии, 1998. – №3. – С.36–41.

24. Хотинец В. Ю. Этническое самосознание. /В. Ю. Хотинец. – СПб.: Изд-во Алтейя, 2000. – 344 с.

25. Эриксон Э. Детство и общество. – 2-е изд., перераб и доп. /Э. Эриксон. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 312 с.

26. Выготский Л. С. Проблемы культурного развития ребенка. / Л. С. Выготский. – Вестник Московского ун-та. – Сер. 14. Психология. – 1991. – № 4. – 53 с.

27. Попова Н. Н. Этнокультурная самоидентификация старшеклассников в образовательном процессе [Текст] : автореферат дис. канд. пед. наук: 13.00.01 // РГПУ им. А. И. Герцена. – СПб., 2006.

УДК 159.9

Валентина Александровская
г. Донецк

«ОБРАЗ-Я» ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается проблема места и роли идеального образа в современной психологии личности зарубежной и отечественной психологической науки. В статье представлены зарубежные и отечественные идеи концепции «образа Я», его место и роль в сознании личности, его психофункциональное назначение, органическая связь «образа-Я», с жизнью человека. Исследователь широко представляет отечественную, европейскую и американскую психологию личности, аргументированно доказывает научную и практическую актуальность данного исследовательского направления и дальнейшую необходимость изучения данной проблемы.

Ключевые слова: : идеальный образ, «образ-Я», социокультурные детерминанты «образа-Я», социально-педагогические причины формирования «образа-Я».